

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 112
(18845)

2016 чылдың
сентябрь 27
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Кажан? Каяа? Чүү?

Дүүн

ЧОГААДЫКЧИ СЕЗОННУН АЖЫДЫШКЫНЫ

Чыргак суурнун Ак-оол Кара-Сал ат-уранчул төвүнге чогаадыкчы сезоннун ажыдышкынынга кожууннун культура алдакчылары «Арбын чонга аян ырдан кээлинер» деп солун концертти чонга аалгаткан. Ол ышкаш Тываның аалчы-ынга хүндүткел чылы-биле холбаштыр үнүгү назылыг көрүкчүлөринге эйил, кадактарны сунганнар.

ЧАА КЫШТАГ

Межегей суурда аныак өг-бүле Тимур, амаа Монгуштар «Аныак өг-бүлеге — таг» губернатор төлевилелин езугаар, «аак» деп черде чаа кыштагны кылгаш, байырлыг ажыдышкынын эрттирген. Аныак өг-бүлеге сумунун чагырга чери аш чурттакчы чону байыр чедирип, чежитки, ак орукту күззэн.

Бөгүн

ЖИЗИДИКЧИ БАШКЫЛАР ХУНУ

Азыл хоорайга Кижизидикчи баш-хүнүнге тураскааткан байырлыг ажилга Арт-центр «Найысылалга» а. Ук хемчеге уруглар садтарының ылары кээп, боттарының арга-дур-азын солчур база байырлалдың концерт-көргүзүүн оларга аныак тер бараалгадырлар.

АРТИСТЕР АМ-ДАА БЕЛЕТКЕНИП ТУРАР

Тываның национал оркестрининг артисттери «Үениң судалы» деп оюн үнүн чонга бараалгадыр дээш белет-кенип ам-даа уламчылап турарлар. Шоорлуг, сыгыт-хөөмейлиг концерт-тары 1-де Тываның хөгжүм-шии-инга көргүзөр.

Даарта

ТАНДЫ КОЖУУНГА ААДЫМ» БАЙЫРЛАЛЫ

Сентябрь 30-де Танды кожууннун чону-ым-2016» биле ТАР-ның 95 чыл ою-палдарын демдегеп эрттирер. Бо-байырлалга аът чарыгы, баг адары, шыдыраа маргылдаалары, «Күс-Тергиин өг-2016» мөөрейлер бол-лун оюн-тоглаалыг концертти уран-кылдакчылары көргүзөр.

«АЛТАЙ-САЯН АЛДАРЖЫЗЫН!»

Аның В.Көк-оол аттыг национал-и-шии театрының артисттери бо-де кожавыста Алтай Республи-ыттаныпкан. Ийи республиканың-улгаларын езугаар тыва артистер-эжим, эгил» деп шиини болгаш-а өске солун көргүзүлгөрни алтай-араалгадырлар.

ТУ-РОССИЯ ЧЕРГЕЛИГ

Россия Федерациязының субъектиле-тиябрь 4-те «Улуг этнографтыг дик-циязы болуп эртер. Бүгү-россия-гацияга чурттуң хамаатыларын-да, орус дылды билир даштыкы-ның төлээлери база киржир. Дик-киринге идепкейлиг киржиңер.

• Сибирь федералдыг округтун Чөвүлелиниң үнүүшкүннүг хуралы

ТЫВАГА ЭРТКЕН

Россия Федерациязының Күрүне Думазының депутаттарының бол-гаш чер-черлерде төлээлекчи база күрүне эрге-чагыргазының органны-рынче сентябрь 18-те соңгулдалар-соонда, Сибирь федералдыг округ-тун Чөвүлелиниң үнүүшкүннүг хура-лы бистиң республикага сентябрь 25-те болуп эрткен.

Россия Федерациязының Президент-иниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Сергей Меняйло баштаан аалчылары Чөвүлелдин хуралының эртер чери «Алдын-Булак» этно-турист-комплекске тыва улустун езу-чаңчылдары езугаар уткуп хүлээп алган.

Чөвүлелдин хуралына Россия Феде-рациязының Президентиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң оралакчызы Любовь Бурда, Алтай Республиканың Күрүне Хуралы — Эл Курултайның даргазы Иван Белеков, Алтай крайның губернатору Александр Карлин, Бурят Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Владимир Мат-ханов, Иркутск областың губернатору Сергей Левченко, Забайкальск крайның Хоойлужудулга Хуралының даргазы Игорь Лиханов, Кемерово областың Улус Хуралының даргазы Евгений Косяненко, Красноярск крайның губернатору Виктор Толоконский, Новосибирск областың губернатору Владимир Городецкий, Омск областың губернатору Виктор Назаров, Омск областың Хоойлужу-дуга Хуралының даргазы Владимир Варнавский, Томск областың Хоойлу-

жудулга Думазының даргазы Оксана Козловская, Хакас Республиканың Дээди Чөвүлелиниң даргазы Владимир Шты-гашев, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен. Чөвүлелдин хуралын Россия Федерациязының Пре-зидентиниң Сибирь федералдыг округ-та бүрүн эргелиг төлээзи Сергей Меняйло удуртуп эрттирген.

Сибирь федералдыг округтун Чөвү-лелиниң үнүүшкүннүг хуралын бистиң республикага эң баштай эрттиргенин Тываның Баштыңы: «Ат-алдар болгаш улуг харысалга» — деп демдеглээн.

Чөвүлелдин хуралының түңнелде-ринин дугайында Россия Федерация-зының Президентиниң Сибирь феде-ралдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Сергей Меняйло массалыг информа-ция чепсектеринин ажилдакчыларын-га: «Девискээрнин моон соңгаар со-циал-экономиктиг хөгжүлденин, ол ышкаш регионнар аразында «Сибирь дугуржулганы» ассоциацияның ажил-чорудулганын, келир кышка белеткелди болгаш Россияның Президентиниң май Чарлыктарының күүсөлденин ду-гайында бөгүн сайгарып чугаалашты-ыс.

«Сибирь дугуржулганы» ассоциация-ның сорулгаларын улам иле тодаргай-лаар болгаш организастыг тургузуун сайзыраңгайжыдарының талазы-биле ажилчын бөлүктү октябрь 18-ке чедир тургузар деп шийтпирни Чөвүлелдин хуралына хүлээп алган. Ону чаа бай-далдарга болгаш сорулгаларга дүүштүр эде тургузары чугула дээрзин хуралдың

киржикчилери чаңгыс үн-биле деткээн. Ол ажилдың кол сорулгазы — Сибирь федералдыг округтун девискээринге со-циал-экономиктиг бурунгаарлаашкынга таарымчалыг байдалдарны тургузары, оон магадылалы хоойлу-дүрүм бааза-зын сайзыраңгайжыдары, хөгжүлденин угланышкыннарын муниципалитеттер-ден округ деңгелинге чедир ажилдап кылыры. Ол дээрге инвесторлар-биле база ажил-дыр, инвестицияларның до-кументилерин ажилдап кылыры, оларны доктаамал хайгааралга тудары, инвести-цияларга эксперт үнелелин бээри-биле аңаа эртемденнер ниитилелин хаара тудары дээш өске-даа ажилдар-дыр» — деп дыңнаткан.

«Соңгулдалар соонда шөлзэттеп олар үе чок. Мени деткип база бистиң республикавыстың чонунга хүндүткелди илередип, бүгү Сибирьден удуртукчулар чыгып келген. Оларны төлөптии-биле уткуп хүлээп алгаш, хүндүткелди-биле үдөдвис. Тыва Республиканың хөгжүлденин дугайында шупту төле-вилелдер чүгле тус чер уjur-дузалыг эвес, бүгү Сибирьнин сайзыралы-биле холбаалыг. Сибирьге болгаш Тывага энергетиканы улам сайзырадырының дугайында айтырыгны Чөвүлелдин хура-лынга көдүрдүм. Сибирьни хөгжүлдеринин талазы-биле агентилелди тургузарының дугайында айтырып чугула болду. Кончуг шыңгы ажилдадыс» — деп, Тываның Баштыңы чугаалаан.

gov.tuva.ru

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ Шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы болгаш күш-ажылга чедишкенин дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Николай Огбен-оол-ович МОНГУШТУ – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунунун Хөндөргей суурунун хоочуну;
Чамыян Томуртенович ОН-

ДАРНЫ – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунунун Хөндөргей суурунун күш-ажылдын хоочуну.

Тыва Республиканың Баштыңының хүлээлгезин түр күүседип турар Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың сентябрь 14
№ 148

• Акция

«СОЦИАЛ КАРТОФЕЛЬ»

Тывада «социал картофель» деп акцияны каш чыл улай чорудуп турар. Мурнунда чылдарда хей ажи-төлдүг болгаш социал байдалы берге өг-бүлелерге тарып алзын дээш үлээн картофели дораан чиртине бээр турган болза, ам ону тары-ырындан эгелээш, ажаап алырынга чедир хыналдага алган. Картофельди тарааш, оон дүжүдүн ажаап алган турар ужурулг.

Чазын «социал картофель» алган өг-бүлө бүрүзү-биле гарантиялыг (магадылалдыг) дугуржугаларны чарган.

Чаа-Хөл суурунун чурттакчылары Юрий Өнерович Тукар биле Саяна Монгушовна Седенниң өг-бүлөзи 25 кг ду-заламчы картофельди алгаш, тарааш, 5 шоодай дүжүттү ажаап алганнар. Олар 2 назы хар четпээн ажи-төлдүг, өг-бүлениң эр ээзи ажил чок. Саяна Монгушовна көдээ библиотекада

ажылдап турар, улуг оглу Айдыс биргиклассчы, бичиизи Айдың уруглар сады барып турар. Бо өг-бүлө ажаап алган дүжүдүгө өөрүп, ТР-ниң өг-бүлө болгаш уруглар херектерининг талазы-биле агентилелинге дуза чедир-гени дээш өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

Бо хүннерде «социал картофель» алган өг-бүлелер барык шуптузу элбек дүжүттү ажаап ап эгелээннер.

Бистиң корр.

Саяна Седен оолдары-биле дүжүт ажаалдазында.

• Прокурор хыналдазы

ХӨЙ ӨРЕ — ХООЗУРААННАРДА

Тывастаттын медээлерин езугаар алырга, бо чылдың сентябрь 1-ниң байдалы-биле республиканың алды организациялары 13 млн. 914 муң рубль шалың өрезин болдурган.

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге күш-ажыл төлевирининг өрези 5 млн. 226 муң рубльге эвээжээн. Августа шалың өрези 574 муң рубльге өскөн. Чижээ, Ак-Довурактын чылыдылга-энергия бүдүрүлгези 900 муң рубльди тывылдырган. Оон удуртукчузунга хамаарыштыр административтик херекти Барыын-Хемчик кожуунунун прокурору оттурган. Ол июль айга чедир 2 млн. 352 муң рубль өре кылып алгаш турган. Июль айның шалыңын төлээрин директордан негеп, хоойлужудулга хажыдышкынын чайладырын сүмелзээн.

Шалың өрезин Каа-Хем кожуунунун Ильинка суурда «Каа-Хем» МУБ 140 муң рубльге болдурган. Шалың өрези ол ажил-агийда 2014 чылдың сентябрьдан бээр шөйдүнүп келген. Бо чылдың сес айда оон түңү 1 млн. 226 муң рубль четкен.

Кызыл хоорайда үш организация — «Ажилдар механизасташкыны» күрүнө бүдүрүлгези,

«Жилсервис» компания башкарыкчызы, «Тыва газ» ААН олар күш-ажыл төлевирининг өрезин немээннер. Өрелиг ол черлер нитизи-биле 12 млн. 61 муң рубльди ажилдакчыларга төлээр. «Тыва газ» ААН дүжөрүнүн кырында келген, «Ажилдар механизасташкыны» бүдүрүлгө ажил чок арткан, чүгле «Каа-Хем» МУБ ажилдап турар.

2016 чылдың августа прокурорлар дерт организацияның ажилдакчыларына шалыңны төлөттиргеннер. Чижээ, Барыын-Хемчик кожуунунун прокурору бо чылдың сентябрьда 263 муң рубльди Ак-Довурактын чуртталга-коммунал ажил-агий бүдүрүлгезинден илереткен. Ол акша-төгериктиң чедишпес чоруундан тывылган. Кожуун прокурору директорга сагындырган. Ак-Довурактын орук эргелелинге илереттинген 474 муң рубль төлөттинген.

2016 чылда прокурорларның апчорудуп келген хемчеглерининг түңнелинде ажил төлевиринде тывылган 31 млн. 569 муң рубль төлөттинген.

ДМИТРИЙ ЧЕРЕВКО,
Тыва Республиканың
прокуратуразының килдис
прокурору.

• Россияның Президентизиниң ажил-ал

ЧАА СОҢГУТКАННАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Россияның Президентизиниң регионнар чыгачылыгын чыгарып, чаа соңгуткан губернаторлары-биле ужуражылгазын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен.

Чаңгыс аай бадылаашкынар хүнүнде хамаатыларның бүзүрелин чаалап алган РФ-тиң тос субъектилерининг баштыңнарын ол ужуражылгаже чалаан.

Чаа соңгуткан губернаторлар регионнун политиктиг көрүжү кандыг-даа болза, бүгү чурттакчыларының эрге-ажыктарын камгалаар ужурулг деп, сентябрь 18-те Чаңгыс аай бадылаашкынар хүнүнде губернатор соңгулдаларын эрткен тос регионнун соңгуткан баштыңнары-биле ужуражылгазын Россияның Президентизи Владимир Путин медеглээн.

«Албан-дужаалче кирип тура

ол девискээрде чурттап турар, политиктиг көрүжү кандыг-даа хамаатыларны камгалаар ужурулг силер дээрзин утпаңар» — деп, ол медеглээн.

Чаа соңгуткан губернаторлар «каа-даа хамаарышпас болгаш харылзааны тудар, чүгле политиктиг партиялар кылдыр бүрүткөдип алганнарның төлээлерин эвес, хамааты ниилелдинг төлээлерин, регионнун боттарының бодалдарын болгаш күзелдерин чугаалаар деп турар бүгү чурттакчыларны дыңнаар ужурулг силер» — деп, Путин немээ.

«Баштай көөргө бөдүүн, харын-даа чалгааранчыг болгудег, ынчалза-даа кижиги бүрүзүнүн, өг-бүлө бүрүзүнүн чаагай чоруу хамааржыр айтырыгларны шиитпирлээр дээш күштү мөөңнээринче» Путин кыйгырган.

Соңгулдаларга чедип алганы тиелелгези дээш регионнар

баштыңнарынга байгеш, күрүнө Баштыңлар «амыдырал эки» чө өскөрлүк болгаш регионнун мурнунда турган сорулгалар шиитпир дээрзинге идегептү демдеглээн.

Ужуражылгага Тываның Шолбан Кара-оол, Тыва Республиканың Б.Рамзан Кадыров, Ка.Черкессияның Баштыңы Темрезев, Коми Республиканың Баштыңы Сергей Га.Соңгу Осетияның Б.Вячеслав Битаров, Заб.крайның губернатору И.Жданова, Тверь областының губернатору И.Руденко, себ.Дюмин болгаш У.областың Баштыңы С.С.С.розоз олар киришкеннер.

• Уксаалыг малдар делгел

ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЕП САЙЗЫРАДЫ

Тыва Республиканың көдээ ажил-агий болгаш аш-чөм яамызы Тываның күрүнө университети-биле кады көдээ ажил-агийның уксаалыг малдарының, нарын болгаш бөдүүн дүктүг хой, өшкүлөргө тоску республика делгелгезин Тываның күрүнө университетининг көдээ ажил-агий факультетининг баазасынга сентябрь 21-23 хүннеринде организастан эрттирген. Ол делгелгеге республиканың 21 ажил-агийлары, оларның иштинде бөдүүн дүктүг тыва уксааның өшкүлөргө өстүрүп турар 4 ажил-агий, тыва уксааның калбак кудуруктуг хойларын өстүрүп турар 17 ажил-агий болгаш уксаалыг малдың 3 заводтары киришкен.

Делгелгениң ажилын «Тыва Республикада хой болгаш өшкү ажил-агийларының амгы үеде байдалы болгаш оларны сайзырадырының оруктары» деп темага пленарлыг хурал-биле ажиткан. Хуралдың ажилына ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Сергей Ондар, көдээ ажил-агий сайыдының оралакчызы Дмитрий Долгополов, Тываның күрүнө университетининг ректору Ольга Хомушук, көдээ ажил-агий техникумунун башкызы Галина Куулар болгаш «Тыва-плем» уксаажыдылга каттыжышкынының удуртукчулары, тускай эртемниглер киришкен.

Ук делгелгениң ажилын Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин болгаш өске-даа кожууннарның көдээ ажил-агий эргелелдерининг тускай эртемниглер, аспирантылар, студентилер сонугурап көргөн.

— Уксаалыг хой, өшкү болгаш мал ажил-агийларын да мурнакчы дуржулганы, эртемниң чедишкенин непереттишпаан, уксаажыдылга ажилын моон соңгаар-даа сайзырадырының оруктарын дилеп тывары-биле бо делгелгени эрттирип турар бис.

Республиканың кожуннарында көдээ ажил-агийның тускай эртемниглер уксаажыдылга талазы-биле эртемниң сөөлгү чедишкенин херек кырында амыдыралда чедишкенин ажилдап турар дээрзин бо делгелге бадыткап турар — деп, көдээ ажил-агий сайыдының оралакчызы Дмитрий Долгополов чугаалап турар.

Тываның көдээ ажил-агий техникумунун башкызы Светлана Хапылак биле 3-кү курстун студентизи Айсла Кууларның Чөөн-Хемчик, Эрзин болгаш

Мөңгүн-Тайга кожуннарда эккелген дүктөргө класстап сортаарына болгаш ол-ла техникумнун башкызы Галина Кууларның хойларын тарып боозадырынга эрттирген утка-шынарлыг мастер-класстарын делгелгениң киржикчилери үнелеп, улуг сонугурап-биле көргөннер.

«Тываплем» уксаажыдылга каттыжышкынының даргазы Т.У. Кыргыс баштаан 7 кижигүннүг эксперт комиссиязы республиканың ажил-агийларындан, уксаажыдылга заводтарындан делгелгеге кириш-тирери-биле эккелген уксаалыг 36 хой, кошкарга болгаш бөдүүн дүктүг тыва уксаалыг 14, ангор уксаалыг 6 өшкүгө хамаарыштыр үнелелди берген.

Калбак кудуруктуг бүдүрүкчү кошкарлардан 1-ги черни Сүт-Хөл кожуннун «Амык» көдээ ажил-агий кооперативининг 78 килограмм деңзилиг кошкары алган. Чөөн-Хемчик кожуннун «Даг-Ужу», «Белдир» көдээ ажил-агий кооперативтерининг 74 биле 73, 7 килограмм деңзилиг кошкарлары 2-ги, 3-кү черлерни үлөшкен.

Калбак кудуруктуг төрүүр хойлардан 1-ги черни Эрзин кожуннун «Бай-Даг» көдээ ажил-агий бүдүрүлгө кооперативининг 65 килограмм деңзилиг хой алган. Чөөн-Хемчиктин «Даг-Ужу», Сүт-Хөлдүн «Амык» көдээ ажил-агий бүдүрүлгө кооперативтерининг 61 биле 59, 5 килограмм деңзилиг хойлары 2-ги, 3-кү черлерни алгылаан.

Хову черниң тыва уксаалыг калбак кудуруктуг бүдүрүкчү кошкарларындан Кызыл кожуннун «Иртыш» көдээ ажил-агий кооперативининг 79, 2 килограмм деңзилиг кошкары бирги черге төлөптүг болган. 2-ги, 3-кү черлерни Эрзинин «Бай-Хөл»,

Тес-Хемниң «Деспен» ажил-агий кооперативининг 75 биле 73 килограмм деңзилиг кошкарлары үлөшкен.

Хову черниң тыва уксаалыг калбак кудуруктуг төрүүр хойларын Эрзин кожуннун «Бай-Хөл» көдээ ажил-агий кооперативининг 55, 5 килограмм деңзилиг хой 1-ги кожуннун «Иртыш», Тес-Хемниң «Деспен» көдээ ажил-агий кооперативтерининг 54, 51, 5 килограмм деңзилиг хой 2-ги, 3-кү черде болган.

Даглыг черниң калбак кудуруктуг бүдүрүкчү кошкарларын Мөңгүн-Тайга кожуннун «Мөген-Бүрен» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгезинден 6 килограмм деңзилиг кошкар Бай-Тайгадан «Бай-Тал», М.Тайгадан «Малчын» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгелерининг 70 биле 51 килограмм деңзилиг кошкарлар 2-ги, 3-кү черлерни үлөшкен.

Даглыг черниң калбак кудуруктуг тыва хойларындан Мөңгүн-Тайга кожуннун «М.Бүрен» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгезинден келген 6 килограмм деңзилиг хой Бай-Тайганың «Бай-Тал», М.Тайганың «Малчын» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгелерининг биле 46, 5 килограмм деңзилиг хойлары 2-ги, 3-кү черлерни үлөшкен.

Нарын (ангор) дүктүг хой бүдүрүкчү хуналардан Тес-Хемниң «Чодураа» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгезинден келген 57, 5 килограмм деңзилиг хой бирги, Мөңгүн-Тайганың «М.Бүрен» күрүнениң тарлыг бүдүрүлгезинден 51 килограмм деңзилиг хой ийги черлерни үлөшкен.

Делгелгениң тиелелгезинде Көдээ ажил-агий уксаажы-чөм яамызының өртөмүш шаңнадарын тывыскаан.

Бистиң корр.

• Чидиг айтырыгга хамаарыштыр

КАПИТАЛ СЕПТЕЛГЕ ДЭЭШ
КОМПЕНСАЦИЯ

Эрткен чылдан тура коммунал ачы-дузалар дээш төлевир саазынарынга база бир квитанция немежип келген. Ол дээр-ге хөй каът бажыңның капитал септелгезин кылырынга баш бурунгаар акша-төгери чыылдазы чүве-дир. Бажыңнарның эрги-чаазы-даа хамаанчокка, квартира ээлериңиң шупту-лунга өй-шаанда төлээрин негеп каан квитанциялар кээп-ле турар апарган. Бир ай төлөвзүн болзуңза, дараазында айда артында-ла торгаал акша база немеп каан келир.

Капитал септелге дээш китанциялар кириптерге, сояның чону алаңзып, кайга-рап калган, эң-не идепкейлиг килер ону артык төлевир деп кааш, удурланышкын тургу-згелзэн. Ындыг болганының уру база үндезинниг, харын-а ону чөптүг деп көрүп болур: е дизе коммунал ачы-дуза-а, квартира, чылыг, чырык, өрттээ чыл санында өзүп-ле-нар, а акша-шалың ол-ла-нелде, ажил чок чорук улуг-ээр. Мында ала-чайгаар сал-чыл келир айтырыглар база-а, чижээ, чаа бажыңнарның ттакчылары капитал септел-гээш чүге төлээр ужурулуг, ган-диче кижилер кайы-нда, кайы оранчокта болур-итал септелге чедир чурт-шыдаар бе? Амга чедир ол-ганцияны төлөвейн турар-а, эмжеж. Сөөлүндө мындыг-дал кандыг түнелге келири-та-даа билдинмес.

Ил-даа ындыг-дыр. Капитал-елге төлөлгезиниң тыптып-ен төөгүзү узун, нарын, бу-азынын. Улус хөлүн эрттир-еп, судка чедир чаргылда-туруп бээрге, компенсация-ларының шиитпири хүлээп-ыган. Ынчангаш Россия-елинде амга чедир мар-ты турар ол айтырыгны бо-да хөлүн эрттир каскан-ийн, пенсия назыны чеде-ен, чааскаан чурттап турар-атыларга капитал септелге-үндүрген чарыгдалынга-енсация бээриниң дугайын-а чугаалаары чугула боор. назылыг улуска социал-мчениң элзэн каш хевирле-рдүнген боор чүве-дир. Ооң-зи бо — капитал септелге-енсациязы. Кызыл хоо-а ол айтырыгны мэрияның-эл политика талазы-биле-таментизиниң инвалид-олгаш хоочуннар килдизи-ылап, компенсация алыр-улустан документтерин-турар.

Мэрияның социал депар-тизиниң ол килдизиниң-зының оралакчызы Чечек

Ойдултан бо айтырыгга хама-арыштыр тодаргай тайылбыр бээр-ин диледим. Ооң меңээ чуга-лааны-биле, бирги болгаш ийги-бөлүктүн инвалидтери база ин-валид уруглар, ол ышкаш 70-80 харлыг кырган улус талазы-септелге дээш төлзүн капитал сеп-тедир хүлээп алышкын кы-лыр шактары 8.30 — 15.30. Оон-аңгыда Кызылдың чурттакчы-лары департаментиниң 3-07-89, 2-25-19, 2-07-10, 2-04-32 дугаар-лыг телефоннарындан консуль-тация ап болурлар. Бо талазы-биле ында кирер кабинеттерниң дугаарлары 109 болгаш 110.

Капитал септелге дээш ком-пенсацияны алырда, бирги, ий-ги бөлүктүн инвалидтери болгаш-инвалид уруглар МСЭ-ниң уче-дунда турар болза, аңгы тускай-документтер чыып турбас, 50-хуу чийгелдени специалистер-боттары санап каар.

А ынчаарга 70 хардан 80 хар-chedir назылыг кырган кижилер-50 хуу чийгелдени алырда, да-раазында документтерни де-партаментке чыып бээр ужу-рлуг:

улуг назылыг хамаатының бо-дун бадыткаан болгаш чурттап-турар черин бүртүкзэн документ-(паспорт);

чурттап оран квартиразынга-өнчү эргезиниң документизи-(хоолгазы);

квартира карточказы азы-улуг назылыг хамааты пенсия-назылыг, ажилдавайн турар, оран-саваның 70-80 хар иш-тинде ээзи-биле кады чурттап-турарын бадыткаан агар санның-карточказы (бо дээрге справка-хевирлиг-автор);

улуг назылыг хамаатының-банкыда ажиткан санының ду-гаары азы чурттап турар черин-де почта салбырының дугаары.

Бир эвес улуг назылыг киж-80 хар чеде берген болгаш азы-оон-даа улуг назылыг болза, база капитал септелге дээш

төлевирни кылып турган болза, компенсацияны долузу-биле 100 хуу алыр. Назы-хары дөгүй-берген, 80 хар ашкан, өнчү ээзи-кижи ол компенсацияны алырда, база-ла үстүндө айтыткан до-кументтерни социал департа-ментке чыып бээр. Ооң соонда-чеже-даа квитанция келирге, төлөвейн барып болур-дур.

Капитал септелге төлеви-риниң компенсациязын эгидип-бээриниң талазы-биле ажилды-мэрияның социал департамент-изи бо чылдың сентябрь айда эгел-зэн. Чүге дизе эрткен чылдың-төнчүзүндө хүлээп алган 399-дугаарлыг федералдыг хоойлуга-дүүштүр Тыва Республиканың-Чаззаа 2016 чылдың август 29-та «Хөй каът бажыңнарда чурттаар-оран-саваның ээлери болуп-турар чамдык хамаатыларга-капитал септелге дадывырлары-дээш ай санының акша компен-сациязын бээриниң чурумун ба-дылаар дугайында» 373 дугаар-лыг доктаалды хүлээп алган. Ынчангаш ол езугаар амгы үеге-chedir социал департаментиниң-инвалидтер болгаш хоочуннар-килдизинге 10 ажыг киж-компен-сация алыры-биле боттарының-билдиришкыннерин кириген-нер.

Капитал септелге дээш төле-вир кириптерге, ол акшаны-чыып мөөңнээр кылдыр регион-бүрүзүнге капитал септелге фон-дуларын тургускулаан. Кызылда-ындыг фонд Кызыл партизаннар-кудумчузу, 30 адрессте турар. Капитал септелге талазы-биле-билдинмес айтырыгларны бо-улуска база тургузар апаар. Ол төлевирниң бир айда кайы-хире болурун киж-боду санап-ап болур: лифт чок бажыңнар-га бир дөрбөлчин метр дээш 4-рубль 52 копейк, а лифтиг бажың-нарга — 4 рубль 60 ко-пейк. Мону квартираның ниити-шөлүнгө көвүдөдиптер. Квартира-хөлөзининиң өртзөн (квартпла-та) база ында чурттап турар-кижи санындан эвес, а ниити-шөлден санап үндүрүп турар. Квитанцияда бажыңның агар-септелгези дээш төлевир база-көрдүнгөн болгай. Чамдык улус-агар септелге биле капитал сеп-телгени ылгавайн турар хире. Агар септелгени «Жилсервис», ЖЭУ, ТСЖ, бажың эргелели-дзэн хевирлиг организациялар-чорудар ужурулуг.

Надежда ЭРГЕП.

Өөрөдилге адырында

«БАЖЫҢ — ШКОЛА — БАЖЫҢ»

Чаа өөрөдилге чылы эгелзэни-биле-чылдың январь айда Республиканың-мелде өөрөдилге төвүнүн тургусканы-ажың — Школа — Бажың» деп республи-тевилели ажилын катап эгелзэн.

Төлевилел школачыларга орук-транспорт-ын баш бурунгаар болдурбазынче угланган.

«Бажың — Школа — Бажың» дээр-ге өөреникчиниң-орук маршрудун бажыңындан школага чедир, оон-школадан дедир чанар оруун көргүскен схемалап-чураан документ болур.

Төлевилелдин кол сорулгазы — уругнуң-школаже орук маршрудунуң айыыл чок чоруун-күштөлдирери, оруунуң уг-шиниң шын тып билирин-уругга өөрөдип, чаңчыктылары.

«Бажың — Школа — Бажың» маршрудун-шко-лачылар ада-иелери-биле каттай тургузар. Шко-лаже маршрут кыска болуру албан эвес, кол-ла-чүүл — уругга айыыл чок болуру. Төлевилелди-боттандыраы-биле школачы бүрүзүнүн дневник-теринге «Бажың — Школа — Бажың» деп айыыл чок-маршруттун схемалары турар ужурулуг. Ынчангаш-ажы-төлүнүн чуртталгазы болгаш кадыкшылын-кадагалап, камгалаары-биле ада-иелер уруглары-биле каттай айыыл чок маршрутту тургузуп, орук-кежер, улуг кичээнгей негеттинер черлерни демде-леп тургаш, орук схемазын тургузуп бээри чугула.

Бистиң корр.

• Номчукчунуң бодаалы

КАРЫЛГАЛЫГ СУГ
БҮДҮРҮЛГЕЗИ

Чаа-Хөл суурнуң кудумчула-рында, ханы чери иштинде шөйгөн-17 км узун суг хоорзаларының-системазын «Водоканал» КХН-дорт харыылаар. Кудумчуларда-33 кудуктарны кыш, чай дургу-зунда үзүктел чок ажилдаарын-хандыраар. Чайгы үеде чон кар-тошка, ногаа суггарары-биле-сугну бажыңнар чанында ого-родтарже аңгы хоорзалар-биле-кирип алыр. Ол үелерде суг-хөй негеттинер. 1 кубометр-сугнуң өрттээ 14 рубль 68 коп. Бир кижиниң чылда ортумак-хереглели 1,8 куб метр. «Водока-нал» КХН-ниң ажилчынарының-шалыңы чондан суг өрттээнге-кирген төлевирден дорт хама-аржыр. Оларның айда ортумак-шалыңы 9700 рубль. Чондан суг-төлевири кончуг багай, ай санын-да 500 муң рубль хире өре артар. 2015 чылда сугну электроэнер-гия ажылгаар сордурукчулар-биле ханы черден үндүр сор-дурга, хоорзалар дамчыштыр-чорутканындан 1 790 муң рубль-орулгалыг, а ол ажилдарга шуп-ту чарыгдалдар 4 198 муң рубль-болган. Ынчангаш төп кудук-3 408 муң рубль хире карылгалыг-болуп турар. Кол чарыгдал өрттээ-улгадып-ла турар электроэнер-гия ажылгаанының төлевири-база. Төп одалга белдириңиң-эрги өрөзи 1 млн. рубль. Ооң-биле кады дериг-херекселдер-септээринге, солуурунга артык-кезектер (хоолайлар, кудуктар-херексели, электронасостар-дээш оон-даа өске) садып алы-рынга чарыгдал хөй. Күрүнөден-саң-хөө дузазы чегейтээш, мур-

нуку чылдардан-на хоозурал-буураашкынга каш-даа тава-рышкан, каш-даа эде тургус-тунган бо суг бүдүрүлгезинде-техника аймааның база дериг-херекселдериниң элендизи 87-хуу. Халыын изигде, 40 гра-дус соокта-даа үрелиишкин-болганда, дарый кылыр, сеп-тээр апаар. Чырык өшкенде, үрелиишкин үезинде, чайгы-изиг хүннер узамдыгарга, суг-дамчыдылгазы үзүктелер азы-chedishпейн баар бол, бо 2-3-чылда ажилчынарының кызымак-ажылындан суг хандырылгазы-чүгээр.

4 метр ханы черде доңган азы-ойулган хоорзага чедир чер-ка-зарынга херек 6 млн. хире рубль-өртектиг экскаватор Чаа-Хөлдүн-«Водоканал» КХН-ге бо хүнде-чугула херек, ону шиитпирлээри-улуг айтырыг бооп артпышаан.

PS: Чаа-Хөл кожууннуң-хөөлбек «далай» адаанче барган-суурларның бажың бүрүзүнүн-иштинге черже кирип каккан-ку-дук турган. Ол кудукка «Кама»-деп суг сордурукчузун дуңзаалап-кошкаш, чайын шлангалап, даштын картошка, ногааны, инек-малды суггарар чораан. Чаа-Хөл суурнуң амгы турар-черинге ындыг кудуктарны-чон бажыңнарынга кылып алыр-арга чок. Суг дыка ханы чыдар. Бүдүн чурттуң хөгжүлдөзи-дээш, шынаа-шыктыг, оят-суглуг чыргалдыг оранындан-ойлаттырган чонга үстүндөн-дуза тургуу дег.

Дегут ДЕМЧИК.
Чаа-Хөл суур.

Айтырыг көдүрүп тур

УУРГАЙЛЫГ
ЧААГАЙЖЫТТЫНАР БЕ?

Таңды кожуунуң Бай-Хаак-суурундан ырак эвес, 5-6 км-черде Уургайлыг аржааны бар. Бо чайын ол аржаанга бистер-уругларывыс болгаш кады-кожа-чурттап турар эштеривис-биле-үш дугаар чыл улаштыр дышта-нып бардывыс.

Аржаан девискээринде бок-сак ында-мында октаттыган, чийгенир черлери (туалеттери)-кижи кирер арга чок, иштинде-шала ыяштары чарлып-чирлип-калган, улгады берген улуска-суг дыка айыылдыг бооп турар, та кажангының эрги туалеттери-чүве.

Аржааннап баар оруктарның-багайын, ылаңгыя чаъс чаап-тарга, ынаар улуг улус барып-шыдавас, орук дургаар суг, кара малгаш шышпая берген-чыдар. Оруктуң суг, малгаш-хөөлбектелир черлеринге сай,

довурактан төп, дескилеп көрзе-кандыгыл?

Аржаанның шоргаларының-болгаш өрээлдеп каан ка-бинкаларының ыяштары база-аргажок эргилеп каан, сен-чилери арай деп хагдынар. Чогум аржаанның боду чонга-дыка ажыктыг, ол дугайында-Бай-Хаактан келген улгады-берген өгбелер чугаалап ту-рар чорду.

Аржааннап келген улустан-бир одаг дээш, 500 рубль ап-турар. Ол кирип турар акшалар-биле чедер-четпес чүүлдерни-чоп кылдыртып болбас деп? Таңды кожууну удуртуп-баш-тап турар даргалар Уургайлыг-аржаанынче барып, кара-биле-көрүп, таныжып, четпестерни-эдип, хемчег алыр ирги бе?

Аржаанчыларның-мурнундан Зоя ИРГИТ.

РЕДАКЦИЯДАН: Аржаанчыларның мурнундан Зоя-Иргиттиң көдүрүп турар айтыры кичиле шын. Кызылдан-ырак эвесте бо аржаанга кайы-даа кожуундан чон чай дургу-зунда эңдере дыштанып келир, кадыкшылын экижидип, бы-жыглап ап турар. Шынап-ла, аржаанның боду магалыг элбек, агаары-даа арыг, бойдузу-даа онза чараш. Ынчалза-даа... Аржаанчыларның бижээни четпестерден аңгыда, Уургайлыг-га чедер машина оруунуң байдалы база багай болдур ийин. Мындыг эки аржаанның чаагайдылгалыгын Таңды кожуун-чагыргазы холга ап, орук-чириинден эгелзээш, өске-даа хамык-четпестерин чайладып, келир чылын аржааннап келир чонга-таарымчалыг байдалдарны тургузарын күзөдивис.

АДА-ИЕНИҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫН КҮШТЕЛДИРЕР

Чаа өөредилге чылында Республиканың дыңнаары кошкак уруглар школа-интернадында иитизи-биле 141 өөреникчи хаара туттунган. Эге школада 80 уруг, артканнары ортумак болгаш улуг класстарда өөренип турар. Бо чылын белеткел класстарынче 24 чаштар өөренип кирген.

2016-2017 өөредилге чылында эгелеп эге класстар, республиканың өске школалары-биле бир дөмей, Күрүнениң Федералдыг өөредилге стандарттарына (ФГОС - КФӨС) дүүштүр өөренип эгелей берген.

Мооң мурнунда өөредилге программаны, ооң утка-шынарын база күүсөлдөзүн өөредилге органны харыылаар турган болза, бо чаа программаны өөредилге дугайында федералдыг хоойлуга дүүштүр ажилдап кылып, бадылаарын база шижээдирин өөредилге албан чери боду харыылаар.

Ол ышкаш КФӨС-түн бир ылга-

лып турар чүүлү — өөреникчи боду төлевилелдер тургузуп, дилеп-тывар аргалар-биле өөредилгениң универсалдыг кылдыныгларын бот-хуузуңда кылып, амыдыралчы база профессионалдыг айтырыгларны салгаш, боду түңнөп, шиитпирлээр.

Бистиң школа ийи чыл (2014-2016 чч.) дургузунда КФӨС-түн чаа программаның белеткел кезээн чоруткан. Бистиң школаның баазасынга республикада бар тускай коррекциялыг школаларга шенелде девискээр (башкыларның стажировка эртер чери) ажилдап турган. Ону школаның директорунуң хүлээлгезин күүседип турар сурдопедагог башкы Саяна Хүлер-ооловна Шожал удуртуп турган. Ол шенелде девискээрге Сибирь деңнелдиг курстары Красноярскиден педагогика эртемнериниң кандидаты, сурдопедагог Ольга Леонидовна Беляева чаңгыс звес эрттирген. Ол ышкаш башкылар Тываның башкылар билии бедидер институттун эртем-методиктиг

төвүнүң удуртукчузу Ирина Валерьевна Удилованың курстарын дыңнап, семинарларга, «төгериң столдарга» киришкенер. База ол ышкаш КФӨС-түн бир негелдезин езугаар бистиң школадан 15 башкы Новосибирскиниң башкы институтунга сурдопедагог тускай мергежилге өөренип алганнар. Бир башкы бот-өөредилге-биле сурдопедагог деп дээди эртемни чедип алган. Ийи башкы Татарстанның Казаньга курстарга өөренигеш, имнээр очулдурукчу мергежилдиг болганнар. Бо башкыларның билиин, белеткелин тускай комиссия өөренип көргөш, школаның аңы-аңгы адырларынга ажилдаар кылдыр тургускан.

Оон-биле чергелештир 2013 чылдың сентябрь 1-де күш кирген өөредилге дугайында Федералдыг хоойлуда ада-иениң харыысалгазын күштелдирериниң дугайында кол айтырыгны бо чаа өөредилге чылында ада-ие хуралына чугаалашкан.

Дыңнаары кошкак уругну кулакка кедер тускай аппараттар-биле хандыра-

ры — ада-иениң кол хүлээлгезин рат-биле чепселгенген уруг үн, дыңнап, ылгап, сөстүн утказын чоорту айтырыг-харыга киржи домаа үнүп, дылы сайзыраар.

Ада-иелер-биле харылзаа чыг тудум быжыгып орат. Олар класстары, «төгериң столдар», класстан дянзы-бүрү хемчеглерге киржи ту. Ол бүгүнү класстан дашкаар өөргөлекчизи Надежда Очур-ол Донгак удуртуп турар. Ол ада-ианзы-бүрү номчугаштарны үндүр берип, тайылбырны чорудуп тура

Эге школаның башкылары 2 чылгузунда өөренип алган билиглер программаларга дүүштүр өөредилге лекчизи Чинчимая Бапааевна Хедуртулгазы-биле ажылынга ши эгелээннер.

Маргарита С. дефектолог башкы, РФ-тү өөредилгезиниң хү ажылда

• Найысылалда чаартылга

ЧАРАШ-ТЫР ОО!

Тываның найысылалы Кызылдың төп кезээ сөөлгү чылдарда барык таныттынмас кылдыр өскерилгенин хоорайның бодунуң чурттакчылары-даа, кожууннарда болгаш өске черлерден келген аалчылар-даа онзаалап демдегеп турарлар. Ол-даа чөп боор. Ону ийи карак-биле көөр дээш, найысылалдың төп кезээн кезий кылаштап көрээлиңер.

Тыва Республиканың Чазааның бажыңы биле Виктор Көк-оол аттыг республиканың национал хөгжүм-шии театрының аразында Арат шөлү. Республиканың культурулуг, хөй-ниити болушкуннарының эртер шөлү. Оон-биле Тываның амыдыралында чугула төөгүлүг болушкуннар дорт харылзаалыг. Чижээлээрге, сарыг шажынның делегейде баштыңы XIV Далай-Лама бо шөлге Тываның сарыг шажын чүдүкчүлери-биле ужуражып, бистиң чуртувустун болгаш чонувустун магалыг чаагай ааскежи дээш мөргүлдү кылган. Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол бедик албан-дужаалга саадаарының езулалын бо шөлге эрттирген, Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чылының байырлалының кол-кол хемчеглери маңаа болган.

Арат шөлүнде фонтанны долгандыр кылаштап, ону сонуургап турар эр, херээжен ийи кижиле чугаалаштым. Олар өг-бүлө улус болду. Олег биле Мария Толстыктар.

— Мен Кызыл хоорайга каш-даа катап чораан кижиле мен. Мында мээң эштерим Селивановтар чурттап турар. Мээң кадайым Мария Тывага бир дугаар кээп чор. Чогум боду Кемерово чурт-тук кижиле. Ам ында чурттап турар бис. Мария бо фонтанны, Улуг-Хем кыдында скиф тураскаалдарны дыка сонуургап көрдү. Сибирь хоорайларында Кызылда фонтан биле скифтер тураскаалы ышкаш чараш тураскаалдар чок деп магадап

чор. Мен оон бодалыңа бүрүнү-биле каттыжар мен — деп, Олег чугаалады. — Ылап-ла тыва национал уран чүүлү фонтандан кижиле көрүп алыр. Теве, те дээш өске-даа дириг амытаннарның дүрзүлериң көрүңер даан! Ол-ла олчаан кылдыр бетондан шуткуп каан. Бо дириг амытаннарны чайынналып турар дадарбас демирден суг кылып каар болза, улам чараш боор ийик.

— Олег мени Кызылче, «Скифтер аңнаашкыны» деп скульптура көргүзөр дээш, эккелген кижиле. Ындыг онза тураскаал көрүп көрбээн мен. Оон турар чери база дыка онза-дыр. Улуг-Хем кыды. Улуг болгаш биче Улуг-Хемнерниң... Ийе-ийе, силерниң-биле Би-Хем биле Каа-Хемниң каттышкан белдинде турар — деп, Мария Олегке улашты. — Скульптураны мурнуу талазындан көргөш, скифтер Улуг-Хемниң кыдынынга, хем ол чарында дагаларга шаг шаанда аңнап чорааннар боор оң деп кижиле бодай бээр. Тарина хүртүзү (мани хүртүзү) деп чүвени база долгадым. Шажын-чүдүлгем христиан-даа болзумза, бодумга, өг-бүлөмге, төрөлдөргө, шупту кижилерге экиннүзедим.

Мария биле Олег кайызы-даа чугаакыр аныяктар болду. Ленинге, кызыл партизаннарга тураскаалдарның Кызылда ам-даа турарына Мария аажок таарзынган.

— Тыва улус мерген угаан-медерелдиг, төөгүзүңге камныг деп билдим, Россияның чамдык хоорайларында совет үениң тураскаалдарын дүжүрүп каап-

кан болгай — деп, ол чугаалады. Тываның аалчылары бистиң чонувустун дугайында ыңдыг эки сагыш-сеткилдиг болганынга иштимде амырадым.

Бистиң чоогувуска турган улуг назы-харлыг эр кижиле мээң чанымга чедип келгеш:

— Силерниң чугааңарны дыңнадым. Өске черден келген кижилер Кызылды мактап турары эки-дир — деп тывалады. — Ынчалза-даа мээң сеткилимге арай таарышпас чүүл дугайында чугаалаксай-дыр мен.

Мээң элдепсингенимни эскерип кааш:

— Театрның даштыкы каасталгазын көрүңер даан. Мен ону эң баштай көргөш, театрны септей берген деп бодаан мен. Оон топтап көрүп турарымга, каасталгазы ыңдыг болду, тудугжулар чадазы ышкаш. Дириг амытаннарның дүрзүлери ырактан эки көзүлбес — диди. — Езулуг чөөн чүк архитектуразы-биле театрны каастаар болза эки. Тарина хүртүзү ышкаш кылдыр аан...

Оон ат-сывын айтырып, улаштыр чугаалажыр дээримге, ол ырап чоруй барды. Театрны топтап көргүлөдим. Архитектурага тек кижиле чүү дээр мен!? Оон чугаазында база ужура-ла бар ышкаш. Ынчангаш Кызылдың төп кезинде чаартылгалар дугайында хөгжүм-шии театрының чанында сесерликте селгүүстөп турар кижилер-биле чугаалажыр деп шиитпирледим.

Сесерликке чеде бергеш, көрзүнүп кылаштап турарымга, мээң үе-чергем херээжен ийи кижиле сандайда олурлар. Оларның-биле чүнү чугаалажыр дээнимни билип алгаш, бирээзи:

— Ийи-үш чыл бурунгаар бо сесерлик кандыг ийик, арагачылар чыгыр чер турду — диди. — Россия биле Тываның 100 чылын демдегеп турганыныс чылда кылаң-тас кылдыр чаартып каапты. Чараш-тыр!

— Долгандыр херимни, самбыраларны ап кааптарга, бо сесерлик ажык, делгем апарды — деп, өскези эжинге улашты. — Девискээрин ногаанчыдып каан, мен маңаа дыштанып олурарымга ынак мен.

Анчынмаа Магаевна биле Римма Белек-ооловна эжишкелер Кызыл хоорайның төвүн чаагайжыдар талазы-биле сөөлгү чылдарда улуг ажылды кылып чорутканын мактап ордулар. Тыва эки турачыларга тураскаалды Бизнес төвүнүң баарына тургузуп, ол девискээрге кырган теректерни туруп каапкаш, ногаан шивилер олуртуп, ногаанчытканы бо чоок-кавыны улам делгем, көрүштүг болдурган, тураскаал чанынга дыштанып орат кижилер база көвүдзүн дээрзин база демдегледилер.

Кызылдың хоочун чурттакчылары аваларның чугаазының аайы-биле ам-на долгандыр көрзүннеримге, хөгжүм-шии театры биле Бизнес төвүнүң аразы девискээр дыка делгем апарган болду. Оларның-биле байырлашкаш, тыва эки турачыларга тураскаал чанынга чеде бердим. Шынап-ла харын, бо девискээр Тываның төөгүзүндө болушкуннарның, оларның кижикчилериниң дугайында бүдүн тураскаал комплекс болу берип-тир. Тыва эки турачылар, Тыва Арат Республиканың удуртукчузу чораан Салчак Тока республиканың төөгүзүңге балаттынмас исти арттырган кижилер.

Тыва эки турачыларга тураскаалды бир аныяк эр оглу-биле долгандыр кылаштап, оон ийи кыдында оюп каан чуруктарны сонуургап көрүп тур.

Чугаа эреп:

— Солун-дур бе, адашкылар — дээримге, демги эр: — Оглумга эки турачыларга тураскаалды көргүзүп, оон чуруктарының

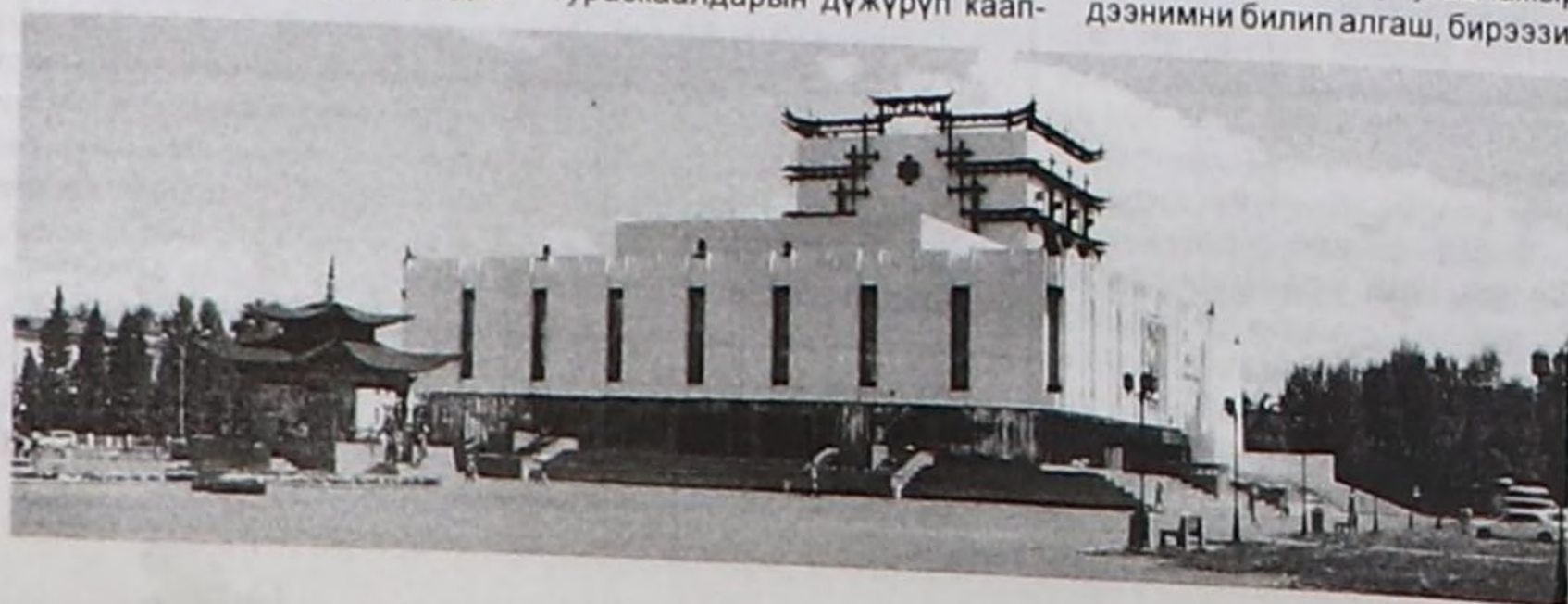

утказын тайылбырлап тур — диди.

Оон-биле таныжып Кызылдың төвүн эргип чаарткан дугайында кижиле чугаалажып чоруу дыңнадырмыга:

— Тыва биле Россияны чылында бистиң дарга выс төптен деткимче чед Кызылдың төвүн чаартыр. Каалдар тургузар талазы улуг ажылды кылып чор. Кара-оол дарга республика удуртуп келген үеде элзз тураскаалдарны тургусту, башкыларга тураскаал, Бадырғы ноянның тураска «Скифтер аңнаашкыны» скульптуралар, а биче скульптуралар, а биче эки турачыларга тураска Шүүттүг-даа, хөй ака-те чарыгдалдыг-даа ажил билдингир. Ынчалза-даа чоннуң төөгүзүн билир тывалар кымнар бис дээ медегер чоруурувуска ол кудузлыг — деп, Владимир зыр-оолович чугаалады. — шөлүңге аът баштыг багыла аът тураскаалы тургузары чугула деп санаар мен. кижиниң шаг-төөгүдөн идере эжи аът чораан болгай. Ы Арат шөлү езулуг-ла арат боор.

Оон бодалы-биле бүр биле чөпшээрестим. Тыва найысылалы төөгү тураскаалдарлыг, чараш хоорай чылдан чылче чаартынып тур. Шаңгыр-оол Мон

● Ийи чагааның изи-биле

ПРЕДАКТОРДАН: Эргим хүндүлүг «Шын-
р!» Тыва парлалганың хоочун өзбөзү,
«Шын» солунунга кол редактор болуп
уйлаткаш, ажылдай бергенimde, үр-
болбаанда редакцияга ийи чагаа келген.
нын кайызы-даа чаңгыс кожуундан —

Өвүрдөн. Авторлар амы-хууда хомудаан сет-
килдерин илередип бижээн, бистиң амыдыра-
лывыска таваржы бээр чидиг айтырыгларны
көдүргөн чагаалар болган. Оларны хынамча-
лыг номчуп танышкаш, ында бижип турар
чүүлдерни шын тодарадып, билип алгаш,

чырыкче үндүрер сорулга-биле «Шынның»
корреспондентизинге даалганы бердим. Кор-
респондент ийи чагааның изи-биле чоруткаш,
дараазында чүүлдерни тодарадып илереткен.
Ону кичээнгейлиг номчааш, боттарыңарга
түннелден үндүрүп көрүңерем, эргим номчукчу.

АДААРГАВААН МЕН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Бистиң редакцияга хүннүн-
республиканың аңгы-аңгы
туңарындан чагаалар кээп ту-
рар. Оларның хөй кезини чырыкче
улаттынып үнүп турар. Чагаа
үзүндө авторларның адреси
үзү бар турарын негевейн турар,
чалза-даа...

редакцияга мындыг уткалыг ийи чагаа

ва Республиканың Баштыңының
езин түр күүседип турар Шолбан
олдун улус чон-биле ужуражып
езинде чугаа-домааның чединги-
гаш билдингирин магадаар мен.
аның Бора-Булак ховузуна болуп
аът чарыжынга чылгычылар-
куражылга үезинде чугаазының
ин, угаадыглыын база тыва дылга
ир кылдыр чаңгыс-даа орус сөс
вайн чугаалаарга, аңаа олур-
стар дыка-ла таарзынды. База
иң ол улустар аразынга бодун ал-
турарын, биче сеткилдин мага-
т олурдум. Кыйыындан танывас
рген болза, аңаа улуг дужаалдыг
ганын эскербес, шупту чылгы-
пурду деп бодаар боор. Дарга чо-
га, мээң бо даап бодаашкынымны
а олурганнар бадыткап, кандыг-
ыдаашкын чокка алдынар-дыр
лап турдулар.

«Хемчик кожууннун чагыр-
азы Байбек Монгуштуң улус
тыр хүнүнде, кежээликтей чеде
мен. Оочурда олурган улуска
йлыг хөнзэн, боова-боорзак,
«чигирин салгаш: «Мананар,
ынар-ла шыдажыр болзуңарза,
арны хүлээп алыр мен» — диди.
жилиер омак-хөгүг үнүп тур-
лээң оочурум кежээкин 9 шак
та чедип турда, келди. Мээң
езин 5 кижилер арты. Мээң кириген
ымга чогуур харыыны бергеш,
ажылды сүмелээрге, дыка-ла
Өске кожуундан кижиге ындыг
мелээрге, бо дарганың кожууну,
ш, бурунгаар көрүжүнүң улуун
адым. Бо ийи удуртукчуларның
ыдыралындан чүгле чаңгыс-
ижектерни киридим. Шынап-ла,
ыскаалдар, спортчу мөөрейлер-
ү бээрге, Шолбан Валерьевич
е кижилер дивес, шуптузу-биле
кып турарын бо-ла көрүп болур.
лга-даа, орус дылга-даа арыг
ар.

иң Өвүр кожуунда даргалар
вес. Өвүр кожууннун чагырга
нга бажың тудуп алыр шөл
дээш, 3 чөл дургузунда кирип
ым. баарга чок болур азы чайым
ин-мынчан кел деп мегелеп каар.
ыларыңа киреримге: «Мындыг
ларны дарга боду шийтпирлеп
— дээр. Ол чугаалаарда доңгун
зин кижиге боду ыяды бээр. Чоок-
кожуунга кежээ 5 шакта чон
арлап каарга, кым-даа келбеди.
инде чагырга даргазы келгеш,
пген 9 кижини кончуп-кончуп
арды. Ынчаар чаңнап турар
улус дараазында хуралдарга
Апрель айда машина кылган
аныңа турган дарганы эскерип
дилешкеш: «Даргадан чаңгыс-
рым бар ийин» — дээримге:
инетке келбес сен? Кудумчуга
лар шийтпирлевес кижиге мен» —
а-ла: «Бажың тудар шөл дилзэн
3 чыл ажыг түңнел чок туруп
— дээримге: «Кызыл-дустар

четкен кижиге шөлду канчаар сен, бурган-
най берзинге, ховуда халас шөлден алыр
сен» — дээш, машиназынга олурупкаш,
халдып чоруптарга, дыка-ла хөңнүм
баксырады. Кандыг кончуг каржы болгаш
куду көргөн сөстөрүп, кижиге бодап-даа
четпес. Ынчангаш Өвүр кожууннун дар-
галарыңа «Улуундан өөренир, бичи-
зин чагып сургаар» деп тыва улустуң
үлегер домаанга үндөзүлзүш, Шолбан
Кара-оолдан үлегерден ап, каяа, канчаар
алдынарын база сөс-домаан сайзырады-
рын күзээр-дир мен.

Валерий Кимович МОНГУШ,
күш-ажылдың хоочуну, кожууннун
хүндүткөлдиг чурттагычызы.

Өвүр кожууннун 75 чылдаанынга ту-
раскааткан байырлалдар таварыштыр
Хандагайты суурга чеде бердим. Мээң,
хуумда, сорулгам — чагааның автору биле
кожуун даргазын эптештирери.

Хөй аалчылар, янзы-бүрү хемчеглер
эртип турар болгаш, кожуун удуртукчу-
лары мээң-биле чугаалажыр-даа хире
звес, чайы чок. Чогум черле мындыг хе-
вирлиг хемчеглерге та чеже катап барган
кижи мен, санаан звес, кожууннун албан
черлери, сумулар аалчыларны үлежип
алган ашкарган-чегерген болуру рес-
публикада чаңчыл болу берген. Ханда-
гайты суурнун төвүндө сумулар өглерин
тиккелепкен, база-ла аъш-чегин делгеп
салган, аалчыларын хүндүлөп-ле турар
чорду. Бис Чаа-Суур сумузуңуң өөнгө
барып, шай ижип, салат чип алдывыс.
Өгнүң элери чем хайындырып турар
чорду. Эртең эртежик 6 шакта бажыңдан
үнгөн улус аңаа өзүвүс эдип алдывыс,
четтирдивис чаа-сууржулар.

Даартазында кожуун чагыргазының
даргазынга ужуражыр дээш, ооң каби-
нединге чеде бердивис. Сергей Даш-
оолович боду кабинетинде чок, эжи
ажык, кабинеттин дал ортузунда мас-
сажтаар чымчак сандай (кресло) турарын
көрдүм. Дарганы манап чадап кааш, Саг-
лы сумузуңуң баштыңы Чодураа Мөң-
геевна Ооржакка ужуражы бергеш: «Ол
дарга мындыг хевирлиг харыылап болур
кижи ийик бе?» — деп оон айтырдым. «Та,
Кым, кажан, каяа, кандыг аянга чугааны
эгелзенинден хамааржыр. Чогум удуртук-
чу ажыл дыка хөй негелделиг, ынчангаш
ооң шүүт-бергезинге боттарын туттунуп
шыдавайн баар таварылгалар тургулаар»
— деп, ол тодаргай звес харыы берди.
Мээң салган айтырым тодаргай звес
болганда, аңаа харыы база ындыг бол-
ганы чөп. ТР-ниң Чазааның Даргазының
Өвүр кожуунда төлээзи Марисса Маадыр-
ооловна Начынга чеде бергеш, чагааның
авторунуң ат-сынын айыткаш, кайы кудум-
чуга чурттап турар ирги деп айтырдым.
«Кандыг сорулгалыг айтырып турарыңар
ол» — деп ылаптаарга: «Бажың тудар
дээш дилег кирип турган кижиге-дир» —
деп харыыладым. Чер айтырыының тала-
зы-биле харыылап турар ажилдакчын
ол Валерий Кимович Монгуштуң чурттап
турар черин айтырарга: «Ындыг кижиге чок.
Ындыг аттыг кижиниң адындан дилег-даа
чок» — деп харыылаарга, Марисса Маа-
дыр-ооловна, столунуң иштинден суму
бүрүзүнүң чурттакчыларының даңзызын
ужулгаш, база тыппайн барды. «Улуг
дарганың төлээзи болганда, бо дарга-
биле сүмелешсимсе эки боор» — деп
бодааш, аңаа келген херээмни каксы
чугаалап бердим. «Кожуунда соңгулда
мурнунуң «ажылдары» чоруп турары
ол-дур ийин. Сергей Даш-оолович ын-
чаар харыылавас-тыр ийин» — деп, ол

чугаалады.

Ындыг харыы алзымза-даа, авторну
тып алыр идегелим ам-даа читпезин,
улуг назылыг улус аразындан диледип
көөр-дүр дээш, Пенсия фондузунуң Өвүр
кожуунда салбырының даргазы Раиса
Санчай-оолга четтим. «Ындыг пенсия
алыкчызын сагынмас-тыр мен» — деп
харыылады. Албан черлери харыыларны
албан-езузу-биле чагыг кирирге, бээр
болгай дээш, оон компьютерден көөрүн
дилеп шыдавадым. Чогум улуг назылыг
кижилерден-даа айтырынып шаг бол-
дум, ындыг кижиге танывас болду. А чагаа-
выста кожууннун хүндүлүг чурттакчызы
деп каан болгай.

Ынчап кээрге, бир дугаар чагаавыс-
та көдүргөн айтырыгың шын-мегези
тодараттынмаан. Ам ийиги чагааже ки-
риптээли.

«Бистиң кожуунда чурттакчы чон-
дан акша чыыры шуут чаңчылчаан.
Суму, кожуун, республика чергелиг хем-
чеглер болур деп баарга-ла, чондан акша
чыып-ла эгелээр. Чаа чыл таварыштыр
Моолдан кылымал шиви садар дээш
чондан 130 муң акшаны чыып алгаш, та
канчапкан?! Шиви-даа, акша-даа чок.
Кызылга хүреш эрттирери-биле суму-
лар, албан черлери, Кызылда чурттап
турар өвүржүлөрдөн болгаш кожууннун
бухгалтериязындан (180 муң рубль)
акшаларны чыып кээрге, 570 муң рубль
болган. Ол хире хөй акша-биле каш-даа
хүрешти эрттиргей-ле! Кандыг-даа
оюн-тоглаа эрттирерде, чондан акша
чыггаш эрттирер. Уруглар хүнүн эрт-
тирерде база-ла уруглар садтары бол-
гаш спортшкола ажилдакчыларындан
акша чыггаш, эрттирген. Оода уруглар
байырлалын эрттирер акша-төгери
кожуунда көрдүмдээң болур чоор бе?!
Кожууннун юбилейин эрттирер дээш,
ажылдап турар кижиге бүрүзүнүң бир ажыл
хүнүнүң акшазын шилчидер деп аас-биле
айтыышкын үнгөн. Ол дээрге 850 муң
рубль болган, ооң кырынга бюджетте
бо байырлал эрттирер дээш камгалап
алганы 750 муң рубль база бар. Пенсио-
нерлер спартакиадазы эрттирери-биле
база оларны Кызылче чорудары-биле
кижи бүрүзүндө 100 акша чыыр, ону
кожуун чагыргазыңа дужаар дээң.
Ол-ла бүгү айтыышкыннар кандыг-даа
документ саавырга үндөзилеттинмээң
болуп турары элдеп.

Хүндүлүг Александр Сан-оолович!
Бистиң Өвүр кожуунда «Шын»
солуннун бижидикчилериниң мурнун-
дан Силерге томуйлатканыңар дээш
байыр чедирбишаан, бо чидиг айты-
рыгларывысты чырыдып бээрер-
ни диледивис. Айлаң ООРЖАК.»

Бо чагааның автору-биле демей аттыг
кижи Хандагайты школазында ажилдап
турар, ынчалза-даа бо таварылгада база-
ла бир кижиниң адын туткаш, бижээн
чагаа хевирлиг дээрзин билдим. Ында
кирген чижектерни Сергей Даш-оолович
тайылбырлады.

Бирээде, Чаа чылда шиви айтырыы.
Мында кызыгаар айтырыы, ооң кадында
ак сеткилдиг звес сайгарлыкчы кирип
турар болганда, ындыг бергедээшкиннер
туруп келген болду. Ынчалза-даа удур-
тукчу кижиге чоннуң акша-төгери дээш
улуг харыысалганы чүктөп, ону баш удур
болдурбазын көөр апаар.

Ийиде, кожуун байырлалы эрттирер
дээш чондан акша чыгганын ол чажырба-
ды: «Беш чылда чаңгыс эртер байырлал
ышкыжыл. Ону эки шынарлыг эрттирзе-ле

эки ыйнаан. Чыгган улус чүве. Албадал
турбаан» — деп харыылады.

Үште, чон акшаны чүгле бо байырлал
дээш звес, а байырлал санында чыып ту-
рарын чаңгыс звес кижиге чугаалады. «Суд-
тажырда, адвокатка төлээр акшазын база
ол чондан чыып алган. Дадайым, адым
адап бээр болзумза, мени ат кылыр» —
дээш, менден ойлап, дезип чоруй барды.
«Шынын чугаалаарга, кижиге өштүг, шывык
туткан кижиге ыт өштүг» деп тыва улустуң
чугаазы бар. Сергей Даш-оолович кожуун
төвүндө асфальтылыг орукту кылдырт-
кан, хуу машиналыг улуска таарымчалыг
апарганын эскердим. Ынчалза-даа ооң
ажылында чон-биле ажыл талазы-биле
четпестер илереп турарын бо чагаа то-
даратты. «Чогум черле четпези чок кижиге
бар бе ынчаш?» — деп айтырыгны база
бир кижиге салды. Канчаар-даа ажилдап
турар кижини шүгүмчүлээр чылдагаан-
ны тып алыр улус турар. Бо байырлалга
кожууннун көдээ ажыл-агыйында, спорт
болгаш өөредилгедө чедишкениннерни
адап, шылгарааннарны шаңнап-мактап
турду. Бо кожуундан шыдыраачыларны,
мөгелерни билбес улус республикада
чок. Эртемденнер база хөй. Кожууннун
юбилейинге тураскааткан номунда көдээ
ажыл-агый талазы-биле эртем кандида-
ды Чодураа Ооржактың чургу чок бол-
ганын кайгадым. Сынышпас бе дээрге,
бир кижиниң ады, чургу кире бээр чер
бар чорду.

Бажымда чыылган хөй медээлерни
чана бергеш, сайгарар дийин дээш, Кы-
зылче аъттаныптым. Чаа-Суурнун суму
чагыргазының даргазы Алик Комбуй-
оолдун машиназынга чоктап келдим.
Орук ара Чаа-Суурнун амыдыралының
дугайында чугаалажып чорувуста: «Көдээ
черге хөй үндүрүг төлээр сайгарлыкчы-
лар, бүдүрүлгелер бар звес, ажилдаары
дыка нарын. Мен даргалааш, өг-бүлөмге
акша барык эккелбестеп кагдым. Удур-
тукчу кижиге тудугжу, электрик, шагдаа,
психолог, өртчү, чолаачы, ногаажы дээш
кандыг ажылды кылбас дээр! Шуптузун
чонум-биле деңге кылып-ла чор мен,
демей-ле балдырлаксаар аас-дылдыглар
бар болур чорду. Баштайгы ажилдаан
чылымда дыка берге болган, хоойлу-
дүрүмнер, ажылды кайыын эгелеп алыын
дээң ышкыш айтырыглар мени дүвүредип
турду. Ам шуудаан. Чогум чаа-сууржулар
мени аажок деткир, ынчангаш оларга
четтиргенимни илередиксээр мен. Ам
чаа хуусаага чедир ажилдааш, спорт
школазынга ажилдаар сорулгалыг мен.
Мээң ынак ажылым — спорт, хүреш, хүре-
жиринге азы эки билир чүүлүмге чаштар-
ны өөредири. Ам ийи дугаар хуусаада
меңээ ажилдаары чиик болбайн аан,
ынчалза-даа мен, бир дугаарында ынак
ажыл-ижимге, өг-бүлөмге амыдыралым-
ны бараалгадыксап чор мен» — деп, ол
чугаалады.

Мен чагааларымга харыыны бо дар-
гадан алдым ышкыш. Хөй үндүрүг кирип
турар орулгалыг бүдүрүлгелер кайда
боор! Ынчалза-даа дарганың өрээлинде
массажаар чымчак сандай сагым-
дан шуут үнмес. Адааргаваан-даа мен,
ынчалза-даа...

Чаңгыс кижиниң кадыкшылы дээш аар
өртектиг чымчак сандайны саткаш, чонга
көскү кылдыр салып кааны чиктиг. Азы
ону ол-ла чагырга бажыңының адаккы
кадыңа чон келгеш, 5-10 акша төлээш,
массажадып ап турар кылдыр салып
кага? Бир байырлал эрттирер акша оон
кирип кээри магатчок.

Айлаң ДАРЖАА.

ДАГ-АЛТАЙЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Октябрь 5-те	Башкы хүнүнгө уткуштур байырлаган театржыткан концерти, 19.00 шакта.
Октябрь 9-та	81-ги театр сезонунуң ажыдышына Э.Мижит «Ак-көк дээрниң оглу» Эгелээри 18.00 шакта.
Октябрь 12-де	А. Вампилов «Шагда, шагда, чорук чаа-ла». Эгелээри 19.00 шакта.
Октябрь 14-те	А. Ооржак, Х. Ширин-оол «Эгил, эгил». Эгелээри 19.00 шакта.
Октябрь 15-те	Ричард Баэр «Моцарт и Сальери» Эгелээри 18.00 шакта.
Октябрь 16-да	Д. Урбан «Күске бүрүзү быштаккан» Эгелээри 12.00 шакта.
Октябрь 16-да	В. Красногоров «Ынак чор, меңээш чор». Эгелээри 18.00 шакта.
Октябрь 21-де	А. Ооржак «Челээш биле Идегел» Эгелээри 19.00 шакта.
Октябрь 22-де	Галина Доржунуң юбилейлиг концерти
Октябрь 23-те	«Сен дээрге мен» хөгжүмнүг тоолу Эгелээри 14.00 шакта.
Октябрь 29-та	«Ханума» деп шииниң баштайгы көргүзүү. Эгелээри 18.00 шакта.
Октябрь 30-де	«Ханума» деп шииниң баштайгы көргүзүү. Эгелээри 18.00 шакта.

• Тыва Республиканың Баштыңының Кубогу дээш

САЙЫН-БЕЛЕК ТҮЛҮШ ЧААН МӨГЕ БОЛГАН

Бирден, дөрткү черлерни алган мөгелер-биле тураскаалга чурук.

Эрткен улуг-хүнде Тыва Республиканың Баштыңының Кубогу дээш национал тыва хүрешке делегей маргылдаа Кызылдың «Хүреш» стадионунга олуп эрткен. Аңаа киржири-биле бистиң кожавыс Чаа-Нур аймааның Давст сумузу чурттуг, 2012 чылда Моолдун Наадымынга шүглүп үнген, 2015 чылда олган Наадымга үжүрлөшкен болгаш 2016 чылдың Наадымынга 8 эң шыырак дээн мөгелерниң санынче өргөн, Моолдун күрүне Арзылаң Пүрэв Бүрэнтөгстү бистиң республиканың Чазааның Даргазы чалаан.

реш үезинде Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның азынга соңгуткан Шолбан Кара-оол шөлгө келгеш, стадионну долдур чоннуң мурнунга сөс ап, угаалаан:

«Мунуң, хүндүлүг чонум. Болуп келген соңгуткаларга бүгү ага, ооң Президентизи В.В. Путинге, «Чаңгыс демниг Россия» партиясының даргазы Д.А. Медведевке тывалар демниг сеп чүвени бүзүрелдииниң кагдыыс. Ол бодунуң өмүнээмден соңгуткада кады киржи эш-өөрүмнүң мурнундан иле өөрүп четтиргенимни илередиң тур мен!

Сентябрьның 18-те болган Тываның бүгү чаңгыс аай көрүштүүнүн, тура-сорукутун, бурунга күлдүүн херек кырында ап кагды. Шын шилилгелериниң бистиң келир кызыралыыска бурунгаар болуп. Ол өөрүнчү-дүр. Аның хей националдыг иле демнежиң алгаш, чер-стүн сайзыралы дээш ак диг ажилдаарын, меңээ тул харысалга онаажып билер мен. Силерниң демнежиң алгаш, төрзөн илтиң моон-даа соңгаар алынга бурунгаарлаар и, саткилимниң ханызын-сидир мен.

ионал хүреживис моон-гаар чогуур сайзыралды дээш, бо чылдан эге-ыва хүрешке Чазак Дар-н Кубогу дээш делегей даазының бир-ле дугаар улары бо-дур. Ол мар-ны чылдан чылче сай-п, хевээр непередирин иң мурнуңарга азап-ангаш «Хүреш» стадио-нган солун маргылдаа-

га Республиканың 2 Чаан мөгелери, Арзылаң болгаш 8 Начын мөгелери, нитиизи-биле 77 мөгелер содаглангаш, күжүн шенешкеннер. 16 мөгеге чедир республиканың алдарлыг, шыырак мөгелери, Моолдан келген аалчывыс аштырыш-кын чок хүрежиң келгеннер. Тыва хүрештиң чаа дүрүмүн езугаар бо салыгда мөгелерниң рейтингин сагывай, шупту мөгелерниң аттарын бижээн бичи саазынчыгаштарны дүргеш, хааржакчыгашче суккаш, оларның аттарын чажыды-биле мөгө салыкчылары уштуп ап турган.

Бо салыгда Тываның Чаан мөгези Андрей Хертек Моолдан келген ат-алдарлыг аалчывыс П. Бүрэнтөгске, 2016 чылда республика Наадымынга 4 мөгениң аразынче киргеш, Начын атты күүседип каан Өвүнүң мөгези Аңгыр Куулар аныяктар аразын-га республика Наадымдарының 3 дакпыр тиелекчизи болган Баасан Баткарны, Чөөн-Хемчиктин төлээзи аныяк мөгө Арсен Ондар республиканың Начын мөгези Эртине Допуй-оолду, Таңдыдан Мерген Монгуш Тываның Начын мөгези Отчугаш Тежикти тустузунда октааны солун болду.

Сесмөгө артарга, бистиң Чаан мөгевис Эрес Кара-Сал Моолдун мөгези П. Бүрэнтөгске таваржы берди. Ол мөгелерниң чидиг демиселинге бистиң мөгевис ал чазып тургаш, моол мөгениң ынак аргазынче кире бергеш, октадып алды. Республиканың Начын мөгелери Айдың Отчуржап Мерген Монгушту, Сылдыс Монгуш Аңгыр Кууларны, республиканың Арзылаң мөгези Сайын-Белек Түлүш Арсен Ондарны тустузунда октап алдылар.

Артып калган 4 мөгениң салың стадионда олурган чон улуг сонуграл-биле көрдүлөр. Бо салыгда бистиң Арзылаң

мөгевис, 2016 чылда республика Наадымының тиелекчизи Сайын-Белек Түлүш биле Моол күрүнениң Арзылаң мөгези Пүрэв Бүрэнтөгс таваржы бер-

Хүреш үезинде.

ди. Кайы-даа мөгелер шыдал-күштүүн көргүзүп, хончуга чедир хүрештилер. Бир карак-чивеш аразында бистиң мөгевис бутче суккаш, илбектээр аргазын ажыглааш, Пүрэв Бүрэнтөгстү арыг октап каарга, стадионну долдур олурган чон анаа байыр чедир, олуттарындан туруп келгеш, диңмиттиг адыш часкааш-кыннары-биле өөрүшкүзүн илереттилер.

Айдың Отчуржап Сылдыс Монгушту октап алгаш, шүлдө хүрешке кирип келди. 2016 чылдың Наадымынга база Айдың Отчуржап биле Сайын-Белек Түлүш 238 мөгениң иштинден шылгаар үнүп келгеш, түңнел хүрешке кирип келгенин эки билер бис. Ол Наадымга Сайын-Белек Түлүш тудушту алгаш, Айдыңны арыг октаанын эки билер бис.

Бо удаада Чаа-Хөл кожуунуң мөгези Айдың Отчуржап артык күштүүн, ук маргылдаага эки белеткенгенин көргүскеш, үргүлчү кады хүрежиң чоруур

эжи Сайын-Белек Түлүштү арыг октааш, Тыва Республиканың Баштыңының Кубогу дээш национал тыва хүрешке бир дугаар болуп эрткен делегей маргылдаазының тиелекчизи болган.

Болуп эрткен маргылдааның эң-не солун кезээ – Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун Чарлы-биле Тыва Республика Наадымдарының 2 дакпыр тиелекчизи Сайын-Белек Түлүшкө онзагай спортчу чедишкени дээш республиканың Чаан мөгези атты тывысканы болду.

Бистиң алдарлыг мөгевис чүглө бо чылдың Наадымынга эвес, а харын өске-даа улуг-улуг маргылдааларга доктаамал шаңналдыг черлерни ап, аныяк өскенге бодунуң үлегер-чижээн көргүзүп чоруур. Ол бо чылын чайын болган улуг маргылдаа – Радислав Монгуштуң чырык адынга тураскааткан хүрешке эң шыырак 2 мөгениң аразынче кирип келген, Моолдун 2014 чылда Наадымынга 1024 мөгениң

ЭМ-ШЫНАРЛЫГ

АЖЫГ-СУГ

Шынап-ла, Тыва чурту таан байлак, чону таан чор-гаар дээр-ле шын.

Ажыг-Суг аржаанынга чедип алыры чеже-даа берге болза, ында кадышылын быжыктырып келген чон эңмежок. Аржааны-выс чыл келген тудум агары эвээжээн. Ынчалза-даа ону ижеринге, каксып алырынга чедер. Ижин-баарны дораан-на арыглап эгелээр, кайгамчыктыг аржаан-на болгай.

Бистиң паромдан Николай Бяков уткуп алды. Дыштаныкчыларга кичээнгейлиг, дузааргак, ырлап, шүлүктөп турда, магалыг-ла. Ол бодунуң ажылынга аажок тааржыр кижичорду. Эр кижичорду болгаш, орай дүнеге чедир аржаанның девискээрин хайгаарап, даң бажында далганын быжыра кааптар.

Телевизор, телефон харылзаазы чок-даа болза, чер-ле чалгаарабайн турдус. Спортчу шөлчүгөшкө аңгы-аңгы оюннар, маргылдаалар (хол бөмбүү, хүреш, уруглар, оолдар чарыжы...) удаа-дараа болуп турган. Тиелекчилерге шаңналдарны-даа тыпсып турду. Эмненир дээш, аш-чем кылып четтикпеңизе, чемненир чер база бар. Холу чемзиг повар – Валентина Монгуш. Аңаа далган үскен мүн, хайындырган картофель, гуляш, ногаа аймаа, сүттүг шай дээш, чүнү-даа чагып каарга, кылып бээр. Чоок-кавы аалдарның малчыннары эт, өреме, ааржы, чөкпек, сүттү садып, орулганы ажилдап ап турар.

Аржаанның удуртулгазы дыштаныкчыларның аргасүмезин дыңнап, чедер-четпестерин чугаалажып, хурал-чыыштарны эрттирип турдулар. Чижээ, паромнуң аргыжар шагын эде көөрүн, чиигенир черлерже сагыш салырын... Аржаанда чаа бичи бажыңнары тудуп эгелзэн болду. Ынчангаш башкарыкчы Эдуард Кара-оолга, чолаачы Валерий Чолдак-оолга, дыштаныкчыларга эмненип, дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турары дээш, өөрүп четтиргенивисти илереттис.

Мила МОНГУШ,
Зинаида ДОНГАК.
Кызыл хоорай.

ҮҮР-САЙЫР
АРЖААНЫВЫС

Агымнарын харап чыдар Амыр-Санаа бууразы. Аймак чонга бараан болган Ажыг суглуг аржаанывыс.

Хеме салга өпейлеткеш, Хемчик аксы таварааштың Үттүг-Дуруг дужу болган Үүр-Сайыр аржаанывыс.

Чурумалдыг хая-дашта Чуңма, телер дешкилешкен. Арат чонну эмнеп чоруур Ажыг-Суг деп аржаанывыс.

Уруг чашты өпейлзэн дег, Улуг-Хемниң чалгыллары. Аймак чонга бараан болган Ажыг суглуг аржаанывыс. Николай БЯКОВ.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чылыг үеде бойдуста бар бүгү-ле янзы-бүрү, ызырар, шагар чалгынның амытаннар боттарының «хүлээлгезин күүседир» дээн ышкаш, идеккейлиг шимчеп, ужул турарлар. Оларга дүктүг-ары, тас-ары, маас, шаашкак, черлик ары, ызырар ымыраа, ыргак-сээк дээш оон-даа өске ызырар, шагар амытаннар хамааржыр.

Арылар кижилерни шаптар таварылгалар эвээш эвес. Чамдык кижилер арыга шактыргаш-даа, тоовас. А өскелери ары шаптарга, дораан эът-кежи кижип, кызып, ыжып, калбак шившикилер тыптып, бажы дескинип, кускузу кээп, бергедеп эгелээрлер. Чамдык таварылгада тыныш органнын бергедедир — боостад дуй туттунуп, кижип, тыныш чедишпестеп, үнү шедиргеленир. Эң-не берге таварылгада ханының бажышкыны кудулап, чүрек, хан-дамыр талазындан бергедээшкннер (шок) туруп болур. Ындыг таварылгада кижиге

өй-шаанда дүрген дуза чедирбес болза, ол кижиниң амы-тынынга харын-даа айыылдыг байдалды тургузар. Ынчангаш аллергияга удур эмнер суп каан аптечканы бодунга үргүлчү ап чоруур болза эки.

Ызырар ымыраа-сээкке, курт-кымыскайга (насекомнарга) шактырбас дизе, чүнү канчаарыл? Бо талазы-биле дараазында сүмелерни кичээнге алып болза эки:

1) рынок, базаарларга, катчимис садып турар черлерге ары көвей чыгыр, ындыг черлерни оюп чорунар;

2) даштыгаа чигирзиг чем, мороженое чивеңер;

3) өңгүр чечектерлиг болгаш кара хеп кетпечер. Ак, ноган, хүрең хөпке ымыраа-сээк чыылбас;

4) үнүштерден, чечектерден кылган чыттыг суглар (духи аймаа) ажыглаваңар, оон чыдынга арылар дыка ынак;

5) арга-арыгже, хову-шөлче дыштанып чорааш, бүгү-ле чигирзиг чемнерни дуглаңар. Чигирзиг суксуннар саваларын ажык тургуспаңар, ынаар арылар киргеш, аксыңарны, дылыңарны шап болур;

6) арга-арыгга ары өө туруп болур черлерге кичээнгей-

лиг болуп, ары өглерин оюп кылаштар;

7) оът-сигенге кызыл-даван кылаштанар, ары өөн билбейн бажыптып болур силер;

8) ары уязының чанынга кажан-даа ары өлүрбөңер. Айыылды эскерип кааш, ары тускай суук бүдүмелди үндүрүптер. Ол бүдүмелдин чыды өске арыларны кижиге бөлүү-биле халдааш, шагарынче албадаптар.

Ары шапкан таварылгада чүнү канчаарыл?

1) арының шагар чери (жало) кеште артып калган болза, ону кончуг дүрген ап кааптыңар. Шаккан черин баспаңар, хораны ханче тарай берип болур.

2) ары шаккан чер соок чинээшкннен;

3) ары хоранын ычал кижилерге шаккан черниң устырыдан (жгут) дораа кончуг дүрген алы удур эм ижиңер. Бай арай берге болза эмчи дузазын алы нелгеже барыңар, силерге үргүлчүнд дээшкннер (алле) варжып турар болза сүмезин алыңар.

Алдынай!

Республика

эмнелгезиниң ал

иммунолс

АРЫ ШАПСА...

• ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ •

УРАЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

при поддержке Центра образования Республики Тыва с 18 мая 2016 г. осуществляют набор абитуриентов на следующие направления подготовки:

Заочная форма обучения с лекциями в Кызыле:

- *Юриспруденция (государственное, гражданское право);
- *Государственная и муниципальная служба (управление);
- *Бухгалтерский учет, анализ и аудит;
- *Финансы государства и муниципальных образований;
- *Финансы и кредит;

Заочная форма обучения без лекций (на полной дистанции)

- *Юриспруденция
- *Экономика и управление персоналом;
- *Государственное и муниципальное управление;
- *Финансы государства и муниципальных образований;
- *Экономическая безопасность;
- Магистратура**
- *Государственное управление и местное самоуправление;
- *Государственные, муниципальные финансы и налогообложение;
- *Экономико-правовая безопасность

Стоимость обучения от 38000 руб./год. Документы принимают по адресу: ТЦ Дом быта, офис 403, с 12-00 до 18-00, тел. 8913-353-45-31, 2-16-22.

Реклама

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН

ӨРТЭЭ ААР

ОГРН 304246417300108

Тел. 8-923-338-9188,

8-902-996-2243

Реклама.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алып. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернациональная кудумчу, 115, (2 дугаар каът)

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490
Төлевирлиг үндезинге парлаан.

Улуг-Хем кожуунунуң Хайыракан суурнуң чанында кыштагны дүргени-биле садып тур бис. Улуг, бичии ийи чуртталга бажыңары бар. Кышкы, чайгы инек база хой кажаалары, чунар-бажың, кудук база ажылдап турар. Шагаан-Арыг азы Хайыраканга бажың, дача-биле орнажып база болур бис.

Харылзажыр телефону:
8-923-388-2510 азы
8-923-268-2372.

Адвокат по гражданским, уголовным и другим делам.
8-923-543-4258
8-923-268-6844

Регионда эң-не эки өртөккө тайга тооруун садып алып бис. Долгаңар!
8-923-549-0175.

Вавилин этпээнде 6 км черде
Таңды-Уула кудумчуда документиерлиг 8 соток чер садып турар. Автомашинага орнап болур.
Тел.: 89234540000

ЧАРЛАЛ

Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Алекс «Тыва Арат Республиканың дайынчыларының төөгүзү» менталдыг очеригин бижип дооскан.

Номнуң иштиги арынарнында 2 ужудукчу, 11 танкист 205 эки турачыларның ат-сып бижидилгезин хынажып ле республика девискээринде чурттап, ажылдап тура турачыларның ажы-төлдөрүн, төрелдерин болгаш чоок чаладывыс.

Адреси: Кызыл хоорай, 2 дугаар школа. Сентябрь 30-де 2-ге чедир эртенгиниң 9 шактан 17 шакка чедир хүлээп а

Ор

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тес-Хем» Республики Тыва поступило заявление от гражданина Чамды Чаян Отчугашовича о предварительном согласовании предоставления земельного участка в собственность расположен по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Аныяктар, д. 44, для индивидуального жилищного строительства общей площадью 1201 кв. м.

В рамках действующего законодательства администрации муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун» Республики Тыва в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Т. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Главный специалист отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации А.А.

Тыва Республиканың Баштыңы, Тыва Республиканың республиканың күрүне албанының хоочуну, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы

Владимир Салчакович ОЧУР-ОЛДУҢ

үр эвес аараанының түңнелинде мөчээни-биле холбаш кажыдалын оон төрөл болгаш чоок кижилеринге иле аар чидиргени үлөжип тур.

РФКП-ниң Тыва Республика, Кызыл хоорай, Бай-Тес-Хем, Кызыл кожуун салбырларының өмүнээзинден партия, күрүне ажылдакчызы

Владимир Салчакович ОЧУР-ОЛДУҢ

электен мөчээни-биле, өг-бүлезинге, ажы-төлүңге, төрөл чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Хоочун партия, совет, ажыл-агыйның удуртукчузунун, ажылдакчызының төрөөн Тыва дээш ажыл-чоруду чонунга эргим болгаш чоок, Владимир Салчаковичниң чылыг ат-алдары бистиң чүректеривиске кезээ мөңгедэ

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ДОЛГАП БОЛУР ТЕЛЕФОННАР:

кол редактор — 2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи — 2-18-10. Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530 организацияларга — 31730 Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4469. Номерни парлагже дужаганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албануң Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполи» ААН-ге парлаан. (Кызыл, кин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлааттыңар риалдарның авторларыңар далдары редакцияның түрүл дүүшпейн барып болур, тыңган саннары болгаш өск фактылары, дыңнадылар авторлар боттары харылыр